Hiiriä vai ihmisiä

Sarjakuvakasvattajan kokemuksia kohdeyleisön vaikutuksesta kriittisen lukemisen olemukseen

Isä muistelee.

Aika helposti tulee olettaneeksi, että jos sarjakuvan lukemistottumukset etenevät aasta ööhön, niin viimeistään yyn kohdalla tulee kriittisen lukemisen vaihe.

Itäkeskuksen kirjaston ja Vartiokylän koulun mediakasvatusprojektissa alkupään luennoitsijat lavensivat kohderyhmän sarjakuvakentän tietämystä. Kritiikin näkökulma sarjakuviin sijoitettiin viimeiseksi, ja kun areena tarjottiin minulle, halusin käyttää tilaisuutta hyväkseni ja kerrankin keskittyä siihen mikä itse kirjoitetussa kritiikissä harvoin näkyy, mutta mikä on kuitenkin sen tuottamisprosessissa olennaista, eli sarjakuvakerronnan analyysiin.

Analyysi tarvitsee riittävän aineiston. Mietintä tuotti kaksi vaihtoehtoa: Enki Bilalin Nikopol-trilogian ja Art Spiegelmanin Mausin. Kumpikin täytti perusedellytykset: tasoltaan riittävän hyvä sarjakuva, jonka kerronta antaa mahdollisuuden sen tasoiseen erittelyyn, että siitä on jatkohyötyä ja iloa sekä helpompia että vaikeampia sarjakuvia lukiessa. Kummassakin vuorotellaan eri aika- tai todellisuustasojen välillä, ja kummankin arvelin omalla tavallaan kiinnostavan koululaisia tarinana. Koululaisten oli määrä lukea valittu teos ennen luentoa.

Valinta kallistui Mausiin, koska se on alttiille lukijalle helpompi, ja koska se on sarjakuvateknisesti aukottomammin ja moitteettomammin kerrottu kuin Bilalin trilogia.

Mausin sujuva sarjakuvakerronta

Maus on perinteisen sarjakuvakerronnan jälkeläinen. Se on myös poikkeuksellisen voimakkaasti kirjallisuuden sukulainen, sarjakuva jossa kuvat ovat tekstille alisteisia. Luennolla korostinkin sitä, että tekstipainotteisuudessaan Maus on hyvin erilainen kuin useat samantasoiset, enemmän kuvallisen taiteen sukua olevat ja kuvien luomiin tunteisiin luottavat nykysarjakuvat.

Suunnittelin luennon siis kerrontapainotteiseksi analyysiksi, mutta kuinka kävikään. Suunnitelmani romuttui...

Koska olin viimeinen esiintyjä, sain kuulla ensimmäisiltä puhujilta hälyttäviä varoituksen sanoja. "Ne eivät tunne LAINKAAN sarjakuvaa eivätkä ainakaan jaksa lukea Mausia..." Tästä pelästyneenä reivasin luentoani uusiksi, ja otin alkuoletukseksi sen, että vain muutama on jaksanut lopulta lukea kirjan loppuun.

Lisäsin luentoni alkuun tarinan kuvailua. Olin ottanut vertailuesimerkeiksi kaksi muuta juutalaisaiheista teosta, joiden arvelin ainakin olevan tuttuja: keväällä tulleen Steven Spielbergin elokuvan Schindlerin lista ja kesällä esitetyn tv-sarjan Polttouhrit. Kasvatin niiden osuutta, ajattelin suurin piirtein niin, että niistä kertomalla saan nekin jotka eivät ole kirjaa lukeneet jollain tavalla käsittämään mistä on kyse. Toki tarkoitukseni oli alun perinkin puhua näiden kolmen teoksen näkökulmaeroista.

Toisen luennon aikana minulle valkeni, että suurin osa oli sittenkin lukenut Mausin. Edellisten esiintyjien ansiosta kiinnostus sarjakuvaan oli herännyt, eikä Maus ei enää tuntunutkaan vaikealta. Päinvastoin, ykkönen sopi historianopetuksen vaiheeseen, ja lähelle nykyisyyttä sijoittuvan kakkososankin eksistentialistinen pohdiskelu oli mieluisaa luettavaa.

Muutin jälleen kerran luentoani. Luullakseni kolme-neljä viimeistä ryhmää saivat kuulla suurin piirtein sen, mitä olin alkujaankin aikeillut.

Koululaisten mielestä Mausia ei ollut lainkaan vaikea lukea. Juuri tämän vuoksi olin valinnutkin Mausin: sen kerronta on niin hyvää ja ajateltua, että lukija ei missään vaiheessa putoa sen vuoksi kärryiltä. Kerrontakeinojen analyysini keskittyi muutamaan pääasiassa Mausin alkupäästä valittuun sivuun. Tässä kohdin en puhunut kovin tarkasti kirjoitetun tekstin pohjalta, mutta seuraavassa pyrin referoimaan mahdollisimman tarkasti keskeisimmät niistä asioista joista puhun. Sen pohjalta toreilla ja vaikka Sarjainfon palstoilla voidaan tarvittaessa jatkaa keskustelua Mausista ja sarjakuvakerronnan osatekijöistä ylipäänsä.

Poika ajattelee.

Jo Mausin neljännellä sivulla käy selväksi millä tavalla Art Spiegelman erottelee sen onko kertojana isä vai poika. Isän ajatukset on kirjoitettu kokonaan versaalilla, pojan ajatukset pienaakkosilla. Tekstauserot ovat Spiegelmanilta mielestäni vain yltiöpäistä varovaisuutta tai äärimmäisen suurta kohteliaisuutta harjaantumattomia sarjakuvanlukijoita kohtaan. (Voi olla että Spiegelman oli varovaisuudessaan oikeassa, minua on jatkuvasti huvittanut se miten voimallisesti esimerkiksi Mausiin ihastunut New York Timesin kirjallisuuskriitikko toitotti sitä, kuinka tämä ei ole sarjakuvaa, vaan jotain hienostuneempaa.) Arvelen, että vähänkin tottuneempi lukija tajuaa muutenkin, onko kyse isän vai pojan ajatuksista. Huonommin kerrotuissa sarjakuvissa tekstauserojen kaltaisten viestien huomiointi on kuitenkin välttämätöntä.

Pari luokkaa oli kiinnittänyt huomion Vladekin puhumaan "huonoon suomeen". Selitin sen johtuvan alkutekstin huonosta englannista - Vladek oli puolalainen, joka ei koskaan oppinut kunnolla englantia. Art Spiegelman vaati tukasti, että kaikkien Vladek-käännösten pitää olla huonoa kieltä, ja sai tahtonsa läpi ilmeisesti kaikkialla. Vaatimuksen viisaudesta ja lopputuloksen huonuudesta voi olla monta mieltä.

Ruutujen kertomaa

Mausin sivu 14 (vieressä) oli keskeisin esimerkkisivuni. Juuri parempia tuskin olisi löytynyt myöhempääkään. Tämän sivun avulla kerroin sarjakuvakerronnan perusasiosta: ruudun sisäisestä logiikasta ja ruutujen välisestä dynamiikasta.

Ruudun sisäistä logiikkaa: vaikka ensimmäisessä ruudussa onkin tietysti selvää että puhekuplat luetaan ylhäältä alas ja vasemmalta oikealle niinkuin aina, Spiegelman on vielä piirtänyt hiirihahmonsa niin, ettei kokemattominkaan lukija voi erehtyä. Lucia Greenberg, ensimmäisen, vasempaan yläkulmaan sijoitetun repliikin sanoja katsoo suoraan toiseen repliikkiin, jonka sanoja Vladek puolestaan tuijottaa suoraan Lucian toiseen repliikkiin.

Ruutujen välistä dynamiikkaa: sivun toisella rivillä Vladek on närkästynyt poikansa huomatuksesta, ja ärtymys tuo hänen mieleensä toisen samanlaisen tunnetilan, sota-ajalta, ajalta jolloin hänen naisystävänsä jatkuvasti oseitti suurta halukkuutta päästä hänen asunnolleen. Vladek katsoo suoraan oikealle, ruutuun jossa hänellä on lähes täsmälleen samanlainen ilme. Muistikuva on välähdyksenomainen ja niin samanlainen, että vasemmanpuoleinen kuva menee osin ruudun alle.

Spiegelmanin tekstilaatikkojen käyttö on nerokasta rytmisesti. Esimerkiksi tällä sivulla on kahden-, oikeastaan kolmenlaisia tekstilaatikoita. Ylimpänä oleva laatikko on erillään ylimmästä ruudusta, neljännessä ruudussa on sisällä tekstilaatikko, viidettä ruutua edeltää tekstilaatikko ja viimeisen jälkeen, sen yhteyteen liitettynä on tekstilaatikko.

Sijoitteluerot johtuvat siitä, että kaikilla on hieman erilainen tehtävänsä tämän sivun rytmissä. Ensimmäinen tekstilaatikko sisältää ajatuksen joka edeltää ensimmäisen ruudun tapahtumia, samalla tavalla kuin viidettä ruutua edeltävä tekstilaatikko. Sen takia ne eivät ole ruuduissa kiinni. Neljännen ruudun sisällä oleva laatikko puolestaan liittyy suoraan ajatukseen, jota sen ruudun tapahtuma kuvaa. Viimeinen laatikko ei taas aivan suoraan liity viimeiseen ruutuun, mutta asian käsittely päättyy tällä sivulla. Laatikko on kiinni ruudussa, koska seuraavalla sivulla mennään jo uuteen asiaan.

Kaiken lisäksi tällä sivulla on tapahtumia kahdesta eri ajasta: menneisyydestä ja siitä hetkestä jolloin menneisyydestä kerrotaan. Toinen ja kolmas kuva ovat ilman ruudun reunoja, ilman mainittavaa taustaa ja ne ylittävät ruutujen välisen tilan. Ensimmäinen niistä pyrkii nousemaan päälle ja tilannetta hallitsevaksi, toinen jää muistelun alle ja nostaa sen jälleen pääasiaksi. Rajatut ruudut ovat kaikki menneisyyttä.

Mikä on ihmisen rotu

Tämän ja muutaman muun esimerkkisivun avulla kerroin miten Spiegelman kertoo niin nerokkaasti, että lukijalle ei aiheudu hankaluuksia. Hänen kerrontansa jaksottaa lukijan ajan, pakottaa lukijan lukemaan sarjakuvan tietyssä rytmissä.

Joillekin ryhmille tulin myös maininneeksi, että hyvä sarjakuvakäsikirjoitus ei ole vain mikä tahansa teksti vaan sellainen, että siinä tiedetään miten haluttu tarina on kerruttava, vaikka luulenkin, että tämä hyppäys meni jo piirtämiskoulutuksen puolelle.

Missään vaiheessa en pyrkinyt antamaan mitään mallia siitä, miten kriitikko aina toimii, vaan tarkoitukseni oli, että ne perusasiat, joita kritiikkiä tehdessä tulee ottaa huomioon, tulevat esiin sen erityisemmin korostumatta. Perusasioilla tarkoitan tekijän tuotannon tuntemista, valitun aiheen suhteuttamista muihin samasta aiheesta tuotettuihin teoksiin ja niin edelleen.

Luentokerrat olivat hyvin erilaisia, mutta perusasioina kerroin Mausin ennenkokemattomasta suosiosta, Spiegelmanin pitkästä, yli kymmenen vuoden työprosessista, ja siitä että jotkut sivut ja kuvat on piirretty kolmekymmentä kertaa. Vastailin kysymyksiin Vladekin huonosta suomenkielestä ja epäilyihin siitä että mies piirtää rumia hiiriä siksi, ettei hän osaa oikeasti piirtää. Itse esitin joitakin tyhmiä kysymyksiä ja sain kuulla erittäin päteviä arvioita niistä keskeisimpään: miksi Spiegelman on loppujen lopuksi valinnut hiiret eikä ihmiset. Seuraava vastaus oli mielestäni tyhjentävin:

Tässä kirjassa on tärkeintä tietää heti, mikä on ihmisen rotu: juutalainen vai natsi.

Petri Kemppinen